

השפעת מעבר המרכז הספרותי מאירופה לארץ ישראל על העברית הכתובה: עיון בתופעה תחבירית אחת בלשונם של שני דורות משוררים

א

במהלך העשורים הראשונים של המאה העשרים חל שינוי מכריע ברקע הלשוני לפעילותם של הסופרים העבריים. המציאות הלשונית שחיו בה בני הדור שהחל את פעילותו הספרותית בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים, ובעיקר בין שתי מלחמות העולם (להלן "דור ארץ ישראל"),¹ הייתה שונה לחלוטין מזו שפעלו בה קודמיהם, סופרי דור התחייה.²

בדור התחייה היה מרכז הספרות העברית באירופה. בני דור זה הכירו את העברית כלשון מסורתית וספרותית, השתחררו מן הנורמות המשכיליות ששלטו בספרות היפה עד תקופתם והניחו את התשתית להיערכותה החדשה של הלשון. עיקר פעילותם הספרותית התרחשה בלא מגע ישיר עם המאמצים שנעשו באותה העת בארץ ישראל להפוך את העברית ללשון דיבור, ולעתים קרובות מתוך התנגדות לניסיון זה.³ אלו מהם שהיגרו לארץ ישראל עשו זאת בגיל מבוגר יחסית, לאחר שדמותם כסופרים עבריים כבר נתעצבה.

בני הדור שלאחר מכן, לעומת זאת, היו אמנם גם הם ילידי אירופה, רובם ככולם,

* מאמר זה מוגש לבעל היוכל, פרופ' משה בר-אשר, הנוהג לעורר אצל תלמידיו את המודעות למעמדו הנורמטיבי של המבנה התחבירי העומד במוקד דיוננו. הנתונים המובאים במאמר נאספו בחלקם במהלך כתיבת עבודת דוקטור בהנחייתי.

1. יש להדגיש כי אין מדובר ב"דור בארץ", כפי שמקובל לכנות את כותבי הסיפורת שנולדו בארץ ישראל בשנות העשרים של המאה העשרים והחלו לפרסם את יצירותיהם בשלהי שנות השלושים ובשנות הארבעים של המאה (ראו למשל, G. Shaked, *Modern Hebrew Fiction*, Bloomington & Indianapolis 2000, p. 244), אלא בדור שקדם לו.

2. הגורמים העיקריים הקובעים את השתייכותו של כותב אל אחד משני הדורות הללו הם המוקד הגאוגרפי והתקופה שבהם התרחשה עיקר פעילותו הספרותית, וכן גילו בעת שקבע את מושבו בארץ ישראל (השוו אבן-זהר, הספרות, עמ' 431). עם זאת החלוקה בין הדורות אינה חדה, והקריטריון הביוגרפי אינו מספק תמיד מדד חד-משמעי לשייכות הדורי של כותבים, בעיקר אלו מהם שפעלו לסירוגין בארץ ישראל ומחוצה לה.

3. ראו ר' סיוון, "ההלשון הירושלמית" והתגבשות הסגנון החדש", לשוננו לעם לא, ב (תש"ם), עמ' 35-72.

אך הם צמחו כסופרים בארץ ישראל, על רקע תהליכי התבססותה של העברית כלשון דיבור. העברית לא הייתה בעבורם לשון התרבות בלבד, אלא מרכיב מרכזי בתהליכי בינוי האומה שנועדו ליצור בארץ ישראל חברה עברית ותרבות עברית.⁴ כאשר החלו את פעילותם הספרותית כבר הייתה המערכת הלשונית החדשה שפיתחו בני הדור הקודם להם בגדר עובדה קיימת, תהליכי הפצת הדיבור העברי היו בעיצומם, והם פנו אל קהל יעד הולך וגדל שהעברית הייתה לשונו העיקרית. יחסם אל הכתיבה בעברית ודרכי הסתגלותם אליה היו על כן שונים בהכרח מאלו של סופרי דור התחייה.

למרות ההבדלים הללו הייתה המשכיות רבה בשימוש הלשון של שני הדורות, והמשותף להם רב היה על המפריד. הלשון הספרותית גילתה סגירות בפני תהליכי השינוי שהתלוו להפיכת העברית ללשון היום-יום הן בשל עצמתה של המורשת הספרותית בעיצוב דפוסי הכתיבה ששלטו בה⁵ הן בשל מעמדו המרכזי של דקדוק המקרא בתפיסת הלשון של יודעי העברית.⁶ מכיוון שכך לא חולל המעבר ההדרגתי של המרכז הספרותי לארץ ישראל במהלך העשורים הראשונים של המאה העשרים שינוי של ממש בנורמות הכתיבה ששלטו בספרות, ואפילו הופעתם של סופרים שהעברית הייתה לשונם הילידית בדור שלאחר מכן לא הובילה לשינוי מהותי באופייה של העברית הספרותית.⁷ פתיחות כלפי קווי לשון שמקורם בעברית המדוברת החלה להסתמן בספרות רק ממחצית המאה העשרים, בתחילה בשירה ואחר כך גם בפרוזה, אך טמיעתם אל תוכה הייתה אטית והדרגתית. תחושת נוחות ממשית כלפי העברית המדוברת החלה להתגלות למעשה בספרות העברית רק לקראת סיומה של המאה העשרים.⁸

במחקר הודגש בעיקר ממד ההמשכיות בין דור התחייה לדור ארץ ישראל, ואילו השינויים שחלו בלשון הספרותית במעבר ביניהם נידונו רק מעט,⁹ ומועט במיוחד

4. ב' הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 (1990), עמ' 9-53; אבן-זהר, הצמיחה.
5. בלנק, קוינה, עמ' 248; שקד, הסיפורת.
6. כהן, דקדוק, עמ' 120 ואילך.
7. אבן-זהר, הצמיחה; שקד, הסיפורת; נ' גרץ, חירבת חיזעה והבוקר שלמחרת, תל אביב תשמ"ד.
8. ר' בן-שחר, "יחס בין לשון דיבור ללשון כתב בסיפורת הישראלית של שנות השמונים", בתוך ע' אורנן, ר' בן-שחר וג' טורי (עורכים), העברית שפה חיה, חיפה תשנ"ג, עמ' 163-174.
9. כד, לדוגמה, אוריאל אופק מציין את ההבדל הסגנוני שנתגלה בתחום ספרות הילדים בין הסופרים שהחלו ליצור בחוץ לארץ ונותרו קשורים באופן בסיסי לעולם הגולה לבין סגונם של הסופרים הצעירים יותר, שעיקר פעילותם הייתה בארץ ישראל (ראו א' אופק, ספרות הילדים העברית 1900-1948, תל אביב 1988, עמ' 621-622). בדומה לכך נמצא הבדל בדרכי הסתגלותם של בני שני הדורות לחילוף השקילה בשירה ממערכת ההטעמה האשכנזית לספרדית (ראו א' כגן, "עיון בפוניטיקה של שלונסקי", תרביץ לד [תשכ"ה], עמ' 78-93; הנ"ל, "עיונים במבטאו הישראלי של טשרניחובסקי", דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי

היה העיסוק הבלשני בסוגיה.¹⁰ ואכן נראה שההבדלים בין הדורות מועטים, והם עניין של מידה יותר מאשר שינוי חותך ומוחלט. עם זאת מסתמן בהם שוני מהותי בין בני שני הדורות: באופן בלתי צפוי, ואולי אף פרדוקסלי, נהנו לעתים בני דור התחייה מחופש בחירה רב יותר מבני הדור שאחריהם, משום שעם התגבשות דפוסי ההבעה של העברית החדשה הלכה ונתקבעה ערכיותם של קווי לשון במערכת הלשונית בת הזמן, וכתוצאה מכך נצטמצמה יכולתם של הכותבים לבחור בחופשיות כיצד להשתמש בהם.

בני דור התחייה, שהניחו את הבסיס לעברית החדשה הכתובה, לא היו כבולים לדפוסי הבעה קיימים, והם יכלו לעצב את לשונם כרצונם באמצעות בחירה מתוך כלל שימושי הלשון שהעמידה לרשותם העברית לדורותיה. הם לא חשו מחויבים לשמר הבחנות שהיו מקובלות בשפה עד זמנם, ויכולתם להכניס בה חידושים הייתה רבה. בני דור ארץ ישראל, לעומת זאת, כבר היו כפופים לתהליכי הלשון שליוו את התבססותה של השפה בקהילה הלשונית, ולעומת קודמיהם לא רק השפיעו על עיצובה של לשון זמנם, אלא גם הושפעו מתהליכי לשון שפעלו בה מחוץ לתחומיה של הספרות.

מרבית ההבדלים בין הדורות משקפים תהליך של התפתחות רציפה של העברית ממצבה ערב התקופה המודרנית אל היערכותה כפי שהיא מוכרת לנו היום. התפתחות זו הייתה כרוכה מן הצד האחד בחדירתם האטית של חידושים מבניים ולקסיקליים אל הלשון הספרותית, ומן הצד האחר בפליטתם ההדרגתית ממנה של קווי לשון מורשיים. בדור התחייה ניצלו הכותבים את מכלול האפשרויות המצויות בלשון המקורות, כולל דרכי תצורה שהיו נדירות ומסומנות מן הבחינה הסגנונית כבר ברבדיה הקלאסיים של העברית. בני דור ארץ ישראל, לעומת זאת, הסתפקו בדרך כלל בכתיבתם במבחר מוגבל יותר של קטגוריות.

הבדל זה בולט במיוחד בלשון השירית, הנוטה להרבות בשימושי לשון ייחודיים ולא שגרתיים. משוררי דור התחייה הרבו להשתמש בקווי לשון ארכאיים, ובהם למשל כינוי הגוף נחננו¹¹ ("גם נחננו ישנים" ידובכו בחלומם" – ח"נ ביאליק,

היהדות [תשכ"ט], עמ' 69–70). כן ראו ד' שביט, החיים הספרותיים בארץ-ישראל 1910–1933, תל אביב תשמ"ג.

10. דוגמה להבדל תחבירי בין שני הדורות נידונה בידי מישור. הוא משער כי חילוף סדר המושאים אותו ולו לעומת הסדר הקלסי (נתן אותו לו < נתן לו אותו) חל בשנות העשרים או השלושים של המאה העשרים, "כנראה בפי דור ראשון של דוברי עברית 'מבטן ומלידה'" (מ' מישור, "סדר המושאים 'אותו', 'לו'", "לשוננו לעם מה, ד [תשנ"ד], עמ' 155). ממן, המילים, דן בכמה הבדלים לקסיקליים בין שתי התקופות. על השינוי במידת הזדקקותם של הכותבים לארמית מעיר מ' בראשור, "מקומה של הארמית בעברית החדשה", בתוך הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 41–44, 63–64.

11. גזניוס, דקדוק, § 32d.

”המתמיד“), מילית הזיקה הפיוטית זו¹² (”שחקי שחקי על החלומות / זו אני החולם שח“ – ש’ טשרניחובסקי, ”אני מאמין“), צורות מגזרת ל”י בהשמרות היו”ד השורשית¹³ (”ועין הכוכבים צופייה הנתיבה“, ח”נ ביאליק, ”המתמיד“, ”ואיך לא ישישו בני מעיו, יהמיו“, שם) ועוד. אצל בני דור ארץ ישראל, לעומת זאת, נוצר ייחודה של הלשון השירית בדרכים אחרות,¹⁴ ודרכי התצורה הנדירות, שהיו מסומנות מן הבחינה הסגנונית כבר ברובדי הלשון הקודמים, שימשו אותם לעתים רחוקות הרבה יותר.

בצד התופעות הללו, המעידות על התפתחות רצופה וצפויה בעיצובה של העברית החדשה, מצויים גם מקרים שבהם שימושי לשון מסוימים – שהיו מקובלים על הסופרים בדור התחייה ונשתגרו בסופו של דבר בעברית החדשה – נדירים בכתובה הספרותית בדור ארץ ישראל. מציאותם של מקרים מעין אלה משמעותית משום שהיא מעידה שבני דור התחייה גילו נכונות לחרוג מן המצוי בעברית ברבדיה הקודמים לצורך פיתוחה של הלשון, בעוד הסופרים שפעלו בדור שלאחר מכן על רקע התבססותה של העברית בקהילה הלשונית הצעירה כבר שאפו לעצור את ההתרחקות של לשון זמנם מלשון המקורות, ועל כן גילו לעתים נאמנות רבה יותר מקודמיהם למצוי בה.¹⁵

אחד מגילוייה של תופעה זו הוא תפוצתן של פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות.

ב

פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות מתייחדות בהיעדרה של מילית הזיקה. בדור התחייה הייתה תפוצתן מוגבלת לשירה בלבד,¹⁶ והיקרויותיהן נחלקו לשני טיפוסים. אלו יכוננו כאן ”ה ט י פ ו ס המ ק ר א י“ ו”ה ט י פ ו ס המ ו ד ר נ י“.

הטיפוס המקראי מקורו ברובד הפיוטי של לשון המקרא,¹⁷ ואף בעברית החדשה הוא נותר שימושי בהיקף מסוים בלשון השירית בלבד. מן הבחינה המבנית עשויה להופיע בו אחרי צורת הפועל מילת יחס נטויה המכילה כינוי מוסב אל השם הזוקק, כגון ”בארץ לא עבר בה איש“ (ירמיהו ב, ו), אך אין היא רכיב הכרחי במבנה. במקרים רבים נשמט הכינוי המוסב עם מילת היחס המוצרכת, כגון ”מדריכך בדרך

12. שם, §138.

13. שם, §84^a.

14. ראו למשל ג' טורי, ”עלייתה ונפילתה של צורת הזוגי בלשון הספרות העברית החדשה“, בתוך העברית שפה חיה (לעיל הערה 8), עמ' 101–118.

15. ממן (המילים, עמ' 155, 156, 157) מציין דפוס התפתחות מעין זה בתחום הלקסיקלי, וכיוון דומה בתהליכי עיצובו של הדקדוק הנורמטיבי עולה מדינוני של כהן, דקדוק.

16. אך ראו הערה 29 להלן.

17. גנויס, דקדוק §155b; B. K. Waltke & M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Indiana 1990, pp. 330, 338

תלך (ø) " (ישעיהו מח, יז). במיוחד נפוצה ההשמטה במקרה של מילית המושא, כגון "והולכתי עֲוָרִים בדרך לא יִדְעו (ø) " (שם מב, טז).¹⁸ בפסוקיות מן הטיפוס המודרני, לעומת זאת, מילת היחס הנטויה המכילה את הכינוי המוסב מופיעה בראש, כגון "בית הספר בו לומד התלמיד", "הפזמון אותו ביצעה אילנה רובינא".¹⁹ זהו איבר הכרחי, שמקומו קבוע ואין אפשרות להשמיטו. לעומת המבנה מן הטיפוס המקראי אין מזוהה מבנה זה בלשון ימינו עם הלשון הספרותית או השירית, אלא עם "משלבים אינטלקטואליים מסוימים",²⁰ כְּלִשׁוֹן העיתונאית, לשון הכתיבה האקדמית והלשון האדמיניסטרטיבית. "הקורא האמון על קריאה בעיתונים ועל קטעים בלשון התקשורת הדבורה וכן על לשון התכתובת המשרדית הפורחת במקומותינו", קובע מ"צ קדרי, "עשוי לחשוב שמשפט זיקה א-סינדטי מעין זה אופייני ללשון העיתונות, למשלב הכתיבה המתיימרת להיות 'למדנית', ולא היה מצפה להיתקל בו במשלב הלשון הספרותית המוסמכת".²¹ מאחר שאין הוא מתועד בלשון המקורות נחשב מבנה זה פסול מן הבחינה הנורמטיבית, ומקובל לראותו כאחד מסימני השפעתה של האנגלית על העברית החדשה.²²

בדור התחייה הופיע מבנה זה בשירה החל מראשיתה של התקופה. דוגמאות לו מצויות כבר ב"אל הציפור", הטקסט הראשון שפרסם ח"נ ביאליק, והוא נקרה גם בכמה מיצירותיו האחרות. מן הדוגמאות להיקרותו ביצירותיו:

1. מי ייתן לי אבר ועפתי אל ארץ / בה ינץ השקד, התומר ("אל הציפור")²³
2. אם-יש את-נפשך לדעת את-המעייך / ממנו שאבו אחיך ("אם יש את נפשך לדעת")²⁴
3. אם-תאבה לראות את-החיק אליו נשפכו / כל-דמעות עמך (שם)

ביאליק מיעט להזדקק למבנה זה, אך בשל מעמדו כמשורר הלאומי היו ההקשרים המועטים שבהם מופיע המבנה בשירתו מוכרים מאוד לחברי הקהילה הלשונית.

18. גזניוס, דקדוק, 138b§.
19. דוגמאות אלו מובאות מתוך בנודיד, לתקנת, עמ' 70-71; ושם מצויות עוד דוגמאות רבות למבנה.
20. ח' רוזן, "עברית בת-ימינו – כתובה ודבורה", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 80.
21. מ"צ קדרי, "דחיפותו של סקר על העברית הספרותית החיה", בתוך הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 136.
22. ראו להלן.
23. לנוסחיו המלאים של הטקסט כפי שחובר במקורו ולחילופי הגרסאות ביניהם ראו ביאליק, שירים, עמ' 129-134.
24. שם, עמ' 405.

נוכחותו של המבנה ביצירתו של ביאליק אף הובאה בחשבון בעת הדיון בסוגיה במליאת האקדמיה ללשון העברית. החלטת האקדמיה התירה את המבנה רק בתחומי השירה, וקבעה – בלוויית ציטוט מביאליק – כי "המעין ממנו שאבו... שבשירה יהיה בלשון הפרוזה: 'המעין, ששאבו ממנו...'"²⁵.

מבנה זה לא היה מייחודי הלשון של ביאליק. אף כי אין הוא מורשת לשון המקורות היה המבנה מקובל בדור התחייה על כלל המשוררים, ורבים מהם אף מימשו אותו בתכיפות גבוהה הרבה יותר מאשר ביאליק. כך הוא הדבר, למשל, ביצירותיו של שאול טשרניחובסקי, שנחשב שני לביאליק בדורו. להלן מבחר חלקי מהיקרותיו הרבות אצל טשרניחובסקי:

4. במועד, בו אשבור אזיקי הנפש ("לנוכח פסל אפולו")²⁶
5. מזבח, עליו יקטיר מדי יום ביומו / למלאכת השמים, לכוכב ומזלות ("האדם אינו אלא...")²⁷
6. בכי לא ישיבע הלב מנו נבע, / נהי לא יגיע עד לב מנו תבע ("בוכים התנים...")²⁸
7. ארץ בה יתקיים / כל אשר איש קיווה ("אומרים ישנה ארץ")

בדור התחייה היה מבנה זה אחד מייחודיה של הלשון השירית. הוא מומש בטקסטים רבים והיה מקובל על מספר רב של משוררים, אך תפוצתו הייתה מוגבלת ללשון השירית, ועדיין אין הוא מצוי בתקופה זו בסוגי כתיבה אחרים.²⁹ בדור ארץ ישראל מסתמנת ירידה בתפוצתו של המבנה בתחומי השירה. בעוד בשירת התחייה גם חיפוש מוגבל בהיקפו העלה דוגמאות לא מעטות למבנה, אצל המשוררים שהחלו את פעילותם הספרותית בארץ ישראל בעשורים הראשונים של המאה העשרים נדרש חיפוש מקיף הרבה יותר כדי לרשום כמה דוגמאות למימוש, כגון:

8. על אדמות, מהן לוקחתי, על אדמות, אותן אהבתי (יצחק למדן, "יונה בורח מפני אלוהיו" [במעלה עקרבים])³⁰

25. זהל"ע, עמ' 63.
26. הרשב, תחייה, עמ' 158.
27. שם, עמ' 200.
28. שם, עמ' 209.
29. אמנם, בקטעי פרוזה מן התקופה ניתן למצוא לעתים פסוקיות זיקה בלתי מקושרות מן הטיפוס המקראי (לדוגמה, "הפעם ראיתי כי חובה מוטלת עלי לפקוח עיני רעי לבל יפול ברשת טמנה לו נפש שפלה" [ר' בריינין, "ברחלפתא", אחיאסף: לוח-עם ספרותי ושמושי עם תמונות וציורים לשנת תרנ"ה, וארשא תרנ"ד, טור 15]), אך זהו שימוש נדיר, מליצי ומסומן מן הבחינה הסגנונית.
30. למדן, שירים, עמ' 188. דוגמה זו מובאת אצל פרץ, זיקה, עמ' 86.

9. אבן-מראשות, עליה / אישים ראשי עם ערב" (שם)³¹
10. אך ביום בו תגיל בתי / גם תגלנה עיניי מארץ (נתן אלתרמן, "שיר לאשת נעורים" [שמחת עניים])³²
11. מימים / בם הוצאנו אותם כחלוץ למלחמת- // האומה על היים" ("עוד דף" [עיר היונה])³³

בתקופת פעילותם של בני דור ארץ ישראל חלה ירידה בתפוצתו של המבנה בשירה לעומת דור התחייה. בעוד בדור התחייה היה המבנה שווה ערך בשירה למבנים המקבילים העשויים להמירו, בקרב המשוררים מן הדור שלאחר מכן זהו מבנה נדיר, והיקרויותיו ביצירותיהם מועטות.

ג

היעדרו של המבנה בדור התחייה מחוץ לתחומיה של השירה מעיד, כי לא היה חלק אינטגרלי מגרעין התחביר העברי. לא היה זה מנגנון תחבירי עצמאי, שהכניס חידוש של ממש אל העברית לעומת רובדי הלשון הקודמים, אלא מימושו בשירה נבע מתכונותיה הייחודיות של הלשון השירית, שאינה כפופה כפיפות מלאה לכללי התחביר המקובלים. בהיעדר מבנה דומה בלשונות שעמן באה העברית במגע בתקופה זו אין להניח כי השפעה חיצונית עמדה ברקעו, אלא יש לחפש את מקורו בתהליכי לשון פנימיים שחלו בתחומיה של השירה העברית.

נראה כי מבנה זה נוצר בשירה כווריאציה של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת מן הטיפוס המקראי. המבנה המקראי היה מקובל בכתיבה השירית כחלק מהמשכה של מסורת ארוכת שנים שלפיה התבססה השירה על הסגנון המקראי, ואף כי במקרא אין תיעוד להקדמת הכינוי המוסב לראש הפסוקית, לא הייתה לבני דור זה סיבה להניח כי השינוי בסדר המילים סותר את הכללים המקראיים. סוגיות של תחביר לא היו מעולם חלק מן המסורת הדקדוקית העברית, והחופשיות היחסית האופיינית לסדר המילים העברי לא עודדה מודעות לתכונה זו של המבנה המקראי. מעבר לכך, בלשון הפרוזה מצויה בהיקף מסוים הקדמת הכינוי המוסב לראש פסוקית הזיקה מלשון חז"ל ואילך,³⁴ ועל כן היו הכותבים מורגלים לסדר מילים שבו מוצב הכינוי המוסב בפסוקית הזיקה לפני צורת הפועל. מכיוון שכך לא הייתה להם סיבה לחוש

31. למדן, שירים, עמ' 189.

32. נ' אלתרמן, שירים שמכבר, מהדורה מתוקנת בעריכת ע' שביט, ישראל 1999, עמ' 156.

33. נ' אלתרמן, עיר היונה, ישראל תשי"ח, עמ' 30. בחינת היקריות מילות היחס אצל אלתרמן על פי הקונקורדנציה החלקית לשירתו (י' בן-טולילה וא' קומם, קונקורדנציה לשירים שמכבר של נתן אלתרמן, באר שבע תשנ"ח) אישרה, כי אכן מיטע מאוד להזדקק למבנה.

34. ראו הדוגמאות המובאות אצל פרץ, זיקה, עמ' 98 ואילך.

כי הקדמת מילת היחס הנטויה במבנה הבלתי מקושר חורגת מכללי התחביר העברי. מגמה זו רק נתחזקה בשירה בשל הגמישות הרבה המתקיימת בה בסוגיית סדר המילים. המבנה הבלתי מקושר שמילת היחס הנטויה בראשו לא נתפס כדגם תחבירי חדש בשפה, אלא היה רק אחד משורה של דרכי הבעה ייחודיות האופייניות לשירה. האפשרות לשנות את סדר המילים בפסוקית לעומת סדר המילים הקלטי יצרה גמישות שהועילה למשוררים. הוספת אפשרות זו לאמצעים האחרים המצויים בעברית לדורותיה העמידה לרשותם מגוון אפשרויות ליצירתן של פסוקיות זיקה בתחומי הלשון השירית. הם יכלו לבחור בין מילות הזיקה ש', אשר וזו או להשמיט את מילית הזיקה כליל, וכמו כן יכלו לבחור בין הצבת הכינוי המוסב אחרי צורת הפועל, הקדמתו לראש הפסוקית והשמטתו המוחלטת כדרכו של המקרא. מבחר אפשרויות זה סייע להם להתמודד עם מגוון האילוצים הכרוכים בכתיבת שירה בחרוז ובמשקל.

ההנחה כי בני דור התחייה לא ראו את הקדמת מילת היחס הנטויה כשינוי לעומת המבנה המקראי נתמכת בהתבטאויות מפורשות שהופיעו בעקבות חדירתו של המבנה לכתיבה הלא ספרותית בדור שלאחר מכן. שנים רבות לאחר שנשתרש בלשון עדיין נותרו הפסוקיות מן הטיפוס המודרני בלתי מובחנות בתודעתם של רבים מן הפסוקיות מן הטיפוס המקראי, ולעתים קרובות שני המבנים הללו שלובים זה בזה בדיוניהם של מתקני הלשון.³⁵ אם כאשר כבר נתפשט המבנה בשימוש הלשון הכללי עדיין ראו בו גילוי של המבנה המקראי, קל וחומר שנתפס בדרך זו בדור התחייה, שבו הייתה מוגבלת תפוצתו לשירה בלבד.

ד

אל הלשון הכתובה הלא ספרותית החלו פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות לחדור ברבע השני של המאה העשרים. תהליך זה נגע רק לפסוקיות מן הטיפוס המודרני, שמילת היחס הנטויה מופיעה בהן בראש. בטקסטים משנות העשרים של המאה עדיין מתממשת בקביעות מילית הזיקה, אך בשלהי עשור זה, ובמיוחד מראשית שנות השלושים ואילך, מתחילות להופיע בכתיבה העיונית והאדמיניסטרטיבית דוגמאות להשמטתה, כגון:

12. ברור הדבר כי חוש־שמיעתן [של] שתי האומות האלה, בתקופה בה נוצרו

35. שילוב שכזה מודגם בשני הציטוטים המובאים כלשונם בסעיף 4, והוא מצוי גם במקורות אחרים. כך למשל אין מובחנים שני טיפוסים הפסוקיות הבלתי מקושרות בחיבורו של יצחק פרץ על משפט הזיקה העברי (פרץ, זיקה), ואף מקצת המשתתפים בדיון בסוגיה זו במליאת האקדמיה ללשון העברית כרכו את שני טיפוסיה של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת יחדיו (ראו זהל"ע, עמ' 63–66).

לשונותיהן, נתפתח בכיוונים שונים (ז' ז'בוטינסקי, המבטא העברי, תל אביב תר"ץ, עמ' 6)
 13. אנו חושבים, כי הענין בו פנינו אליכם אינו סובל כל דיחוי (מכתב מאת גדוד מגני השפה, כ"ב בתמוז תרפ"ח, הארכיון ההיסטורי של עיריית תל אביב, 140א)

חדירתו של המבנה אל הכתיבה הלא ספרותית הוסיפה מנגנון תחבירי פרודוקטיבי חדש אל הדגמים התחביריים שהיו מקובלים בלשון ברכדיה הקודמים. לעומת דור התחייה, שבו היה רקעו של המבנה בתכונותיה הייחודיות של הלשון השירית, בדור ארץ ישראל שיקפה התפשטותו בשפה תהליכי לשון כוללים הרבה יותר.

מקובל לתלות תהליך זה בהשפעתה של האנגלית, שעמה באה העברית במגע הדוק בתקופת המנדט. פסוקיות זיקה שאין בראשן מילית זיקה (zero relative)³⁶ משמשות באנגלית בגילוייה הפורמליים, ותחת השפעתן החלו להשמיט את מילית הזיקה גם במשלב המקביל בעברית. השמטה זו, קובע אבא בנדויד,

היא אחת מן הירושות המכוערות שהניח לנו המאנדאט הבריטי. בימי השלטון הזה, כשהיה צורך לתרגם חומר רשמי מאנגלית תרגום מדויק, נולדו אותם הרגלי עבדות לחקות את הלשון הזרה בכל עקימת פה. והואיל ובאנגלית אפשר, כידוע, להשמיט ש (כגון The family he lived with), התחילו אף בעברית לעשות כן. אף חיפשו ומצאו לכך הכשר בתנ"ך: "את הדרך ( ) ילכו בה" [...], "בארץ ( ) לא עבר בה איש" וכד' – לשון שירית וריטורית שמעולם לא הכתה שרשים בפרוזה העברית.³⁷

התפתחות זו בתחביר העברי נזכרה כפי הנראה לראשונה במפורש באחד מטורי לשוננו לעם, שהתפרסם בעיתון הארץ בראשית שנת 1939 בחתימת "אחד המאזינים, ירושלים":

עכשיו הופיע בראדיו (לעתים גם בעתונות שלנו) חידוש אחר גרוע יותר – והוא השמטת הכינוי הזוקק אשר, ש' לפני ב' היחס. כך: "נתפרסם דין וחשבון בו נאמר" (צ"ל: שנאמר בו); "נתקיימו שלשום ישיבות, במ דנו" (צ"ל: שדנו בהן). והנה לפני ימים אחדים נשתוממנו לשמוע הרחבה של הברברים הזה גם למלות יחס אחרות. כך: "ההודעה עליה חתמו" (צ"ל:

36. ראו למשל S. Greenbaum, *Oxford English Grammar*, New York 1996, pp. 188–189.

37. בנדויד, לתקנת, עמ' 74. הסבר דומה מופיע גם אצל אחרים שנדרשו לסוגיה – למשל ש' בהט, "על ענייני ניסוח או ניסוח ענייני", לשוננו לעם לח (תשמ"ז), עמ' 535; "ינאי, "הישגים רבים וכשלונות אחדים במאה שנות עברית מתוכננת", עם וספר 1 (תשנ"א), עמ' 17; וכן ראו מקצת הדוברים בדיון שהתנהל במליאת האקדמיה ללשון בעניינו של המבנה (זה"ל"ע, עמ' 63–66).

שחתמו עליה), "נתפסו שלושה אנשים אחריהם חפשו" (צ"ל: שחפשו אותם).

השטת כנוי הזוקק נמצאת בלשון הפיוט של התנ"ך אבל לא בפרוזה פשוטה. מי נתן רשות לפקירי הראדיו להשמיט את הכנוי הזה בפרוזה הפרוזהית מאד שלהם? וביחוד מי נתן להם רשות לסרס את סדר המלים שבפסוק, ובכלל לחדש חדושים המקלקלים את הטעם הטוב של לשון מאזיניהם? סובר אני, שמחובת ועד הלשון לעמוד בפרץ ולתקן את הקלקלה הזאת.³⁸

בניגוד לתפוצתו המוגבלת של המבנה בדור התחייה, התבססותו בלשון הכתובה הלא ספרותית בדור שלאחר מכן יצרה חידוש של ממש בתחבירה של העברית. תהליך זה התרחש בלא הכוונה, ורק בתקופה מאוחרת יותר – בעיקר משנות השישים ואילך – נתנו מעצבי הדקדוק הנורמטיבי את דעתם למעמדו הרצוי של המבנה בשפה.³⁹ בתקופה זו כבר היה המבנה מושרש בה, ומאמצי ההכוונה שנועדו לעקר ממנה לא עלו יפה. למרות הפעילות הנורמטיבית רכש מבנה זה מעמד של צורת לשון סטנדרטית, והוא נפוץ בעיקר במשלבים הפורמליים יחסית של העברית החדשה.⁴⁰ בעקבות התבססותו בשימוש הלשון הכללי החל המבנה להיות מוזהה עם משלב הכתיבה הלא ספרותית, וצביונו הסגנוני נשתנה. שינוי זה מבהיר מדוע לא המשיכו משוררי דור ארץ ישראל את דרכם של בני דור התחייה בשימוש בו. בשל הערכיות החדשה שרכש בלשון בת הזמן הוא לא הורגש כהולם את שימוש הלשון המוקפד, הנאמן ללשון המקורות, שהיה מקובל במערכת הספרותית בתקופה זו, והנכונות לממשו בלשון השירית ירדה.

המודעות לשינוי זה אמנם לא נוסחה במפורש, אך נוכחותה בתחושת הלשון האינטואיטיבית של הכותבים מתגלה בהתנהגותם הלשונית. הטיפוס המקראי של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת המשיך לשמש בדור ארץ ישראל בהקשרים סגנוניים דומים לאלו שבהם שימש בשירת התחייה, ואילו הטיפוס המודרני נשתנו תחומי שימושו, והוא הפך מצורת לשון שירית לאחד ממאפייניה של הלשון הכתובה הלא ספרותית.

38. הארץ, ט"ו בטבת תרצ"ט, 6.1.1939, עמ' 10. תודתי לסמדר ברק, שהעמידה לרשותי מקור זה בעקבות בדיקה במאגרי המידע של מכון מז"א.

39. המבנה נידון הן בידי האקדמיה ללשון העברית (זהל"ע, עמ' 63–66) הן בידי מתקני לשון עצמאיים (ראו מ' בן-אשר, התגבשות הדקדוק הנורמטיבי בעברית החדשה, חיפה תשכ"ט, עמ' 74; בנדויד, לתקנת; א' בנדויד וה' שי, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד, עמ' 135, 149, 207, 233; ר' סיוון, לקסיקון לשיפור הלשון, מהדורה שלישית ומתוקנת, תל אביב 1979, עמ' 15, 288).

40. L. Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge 1989, p. 372; וראו גם תחילת סעיף 2 לעיל.

ה

הבידול שנוצר בין שני טיפוסיה של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת בדור ארץ ישראל אינו מתבלט בשירה, משום שבד כבד עם ירידת תפוצתו של המבנה שמילת היחס הנטויה בראשו ירדה בה גם תפוצתו של המבנה שסדר המילים המקראי נשמר בו. תהליך זה נבע מן השינוי שחל בנורמות הכתיבה בשירה עם המעבר מדור התחייה לדור ארץ ישראל.⁴¹ חילופי הדורות הללו לוו בהתפתחותם של דגמי כתיבה חדשניים, שהייתה בהם התרחקות מן התלות בלשון המקורות שאפיינה את שירת התחייה. כפועל יוצא החלו רבים מקווי הלשון המקראיים המובהקים ששימשו בשירה בדורות קודמים להיתפס ארכאיים ומיושנים, ובהם גם פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות מן הטיפוס המקראי. מכיוון שכך הצטמצמה בדור זה בשירה תפוצתם של שני טיפוסים הפסוקיות כאחד.

תמונה אחרת מתגלה בזמר, שנותר קרוב הרבה יותר מהשירה לדפוסי הכתיבה שהיו מקובלים בלשון השירית בדור התחייה. הזמר – הכולל את השירים המולחנים שמילאו פונקצייה של שירי עם בקהילה הלשונית הצעירה – התפתח מתוך מגע עם השירה אך היה עצמאי ממנה, ובהיבטים רבים מתגלים בשני הז'נרים הללו כיווני התפתחות שונים. לעומת השירה נחשב הזמר תחום פעילות שולי וטריוויאלי, וכפועל יוצא יכלו להשתמר בו דפוסי כתיבה שבשירה בת זמנו כבר נחשבו מיושנים.⁴² בין השאר שימר הזמר את הנטייה ששלטה בשירה בתקופות קודמות להרבות בקווי לשון בעלי צביון מקראי מובהק. על כן לא נשתנה בו מעמדה של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת מן הטיפוס המקראי, ובניגוד לשירה היא נותרה מקובלת בו. לעומת זאת ירדה בו בבירור תפוצתו של המבנה מן הטיפוס המודרני בהשוואה לתקופת התחייה. הבדל זה בין שני המבנים מספק עדות לשינוי שחל במעמדם בתחושת הלשון של הכותבים במעבר מדור התחייה לדור ארץ ישראל. השוני במעמד שרכשו שני טיפוסים הפסוקיות בדור ארץ ישראל משתקף בהבדלי תפוצה שנוצרו ביניהם ברובד הקנוני של הזמר כפי שנתגבש בתקופה המכוננת בהתהוותו בימי טרום המדינה.⁴³ בקנון הזמר השתלבו זה בצד זה טקסטים של בני דור התחייה ובני דור ארץ ישראל בלא שהורגש ביניהם הבדל מהותי, ועל כן ניתן לבחון בו היבטים של המשכיות ושל שינוי בין בני שני הדורות.⁴⁴ רישום שיטתי של כלל פסוקיות הזיקה בקורפוס זה העלה כי הפסוקיות הבלתי

41. ראו למשל אבן-זהר, הספרות.

42. לדיון בדרכי פעולתו של תהליך זה ראו א' אבן-זהר, "היחסים בין מערכות ראשוניות ומישניות ברב-מערכת של הספרות", הספרות 17 (1974), עמ' 45-49.

43. אבן-זהר, הצמיחה.

44. על קורפוס המחקר ראו במפורט רשף, הזמר.

מקושרות מן הטיפוס המקראי שימשו בסדירות בכל רבדיו של הזמר, הן בטקסטים שחיברו בני דור התחייה הן באלו שחיברו בני דור ארץ ישראל. בסך הכול נרשמו למבנה 13 היקרויות (המילה הראשונה בפסוקית סומנה בהבלטה):

14. נתק מוסרות שָׁר עול / שמו עליך (נ"ה אימבר, "הלאה ירדן")
15. יואר היום ראה אותך / אותו אביר הגוי (ש' טשרניחובסקי, "בת הרב ואמה" [=אמי אמי הנה הוא שוב])
16. כל נטע שתלנו / עֲלָה פֶּה וגִדל (י' פּיכמן, "שיר הנוטע" [=עם שחר נשכימה])
17. אין אף שעל אדמתנו / לא כופר בדם (ז' ז'בוטינסקי, "מני דן ועד באר שבע")
18. בו נשירה בו נזכירה / הימים עָבְרוּ⁴⁵ (ש' מלצר וד' שטוק, "הנה לנו ניגון יש")
19. הנה אאזין שיר ערשי הרחוק / הביע פי אם אלי בת (פ' ברגשטיין, "ניגונים" [=שתלתם ניגונים בי אמי ואבי])
20. רק קול תרועת הגיל / ביום ייגה האור (רחל, "לא שרתי לך ארציי")
21. זָרע בדרכים משממה האבילו (א' פן, "שירו של זיד" [=פעם ועוד, שֶׁלַח ואת])
22. זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא (א' שלונסקי, "שיר הפרטיזנים היהודיים" [=אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה])

45. הצירוף ימים עברו נראה כצירוף מקראי, אך מקורו אינו בעברית הקדומה. אין הוא מתועד קודם לתקופה המודרנית, וגם היום אין למצאו במילונים, אף כי הוא שגור ומוכר היטב לדוברים. על פי מאגר המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית שימש הצירוף לראשונה ב"אהבת ציון" של אברהם מאפו (1853) במקביל לצירוף המקראי ימים יָצְרוּ (תהלים קלט, טז): "לא ידוה לבו מימים עברו, ולא ידאג לימים יִצְרוּ, כי אם אחד בהם יראה – היום, אשר הוא חי בו, ויבלה כן במשתה תמיד" (כל כתבי אברהם מאפו, תל אביב תרצ"ט, עמ' מג). הצורה יוצרו מנוקדת, ואילו הצורה עברו מופיעה בלא ניקוד החל מן המהדורה הראשונה של החיבור. זהו התייעוד היחיד לצירוף במאגר זה (תודתי לברכה פישלר מן האקדמיה ללשון העברית על מידע זה). מצויה בידי עדות לצירוף משנת 1925: "ברגש כבוד ויקר לקחו לעצמם חומר וצורה מימים עברו" (ש' טשרניחובסקי, עמנואל הרומי, ברלין תרפ"ה, עמ' 21), אך קשה לקבוע עד כמה אכן היה הצירוף מקובל בלשון בתקופה זו. באגרונם של ח' רבין וצ' רדי (אוצר המלים, ירושלים תש"ל–תשל"ג) אין הוא מופיע, ובערך "עבר" הם רושמים את הצירוף ימים שעברו. תיעוד לצירוף אחרון זה מסר לי דורון רובינשטיין מן האקדמיה ללשון העברית, מתוך כתבה בעיתון "הארץ" מיום 16.1.1949: "הפעם, יותר מאשר באסיפות מפא"י בימים שעברו, היה הקהל מגוון יותר ועמד בסימן התפשטות המפלגה הזו, בכוח הצהרת מר שרתוק, שמפא"י רוצה להיחפך ממפלגת מעמד למפלגת העם". במובאה זו מתייחס הצירוף לעבר הקרוב, ולא לעבר הרחוק כהוראתו של הצירוף ימים עברו היום.

23. מְזָה הייזן ייזן תירוש / דְּרַכְנו ביקבינו (מ' שלם, "הכורמים היוגבים צאו במצילתיים")
24. על אויב כרע נפל, בחולות נקבר⁴⁶ (ש' לוי־תנאי, "אל הרהט" [=הי הי אל הרהט])
25. עֲלֵי באר חפרוה רועים⁴⁷ (ע' זמיר, "באר בשדה חפרוה רועים")
26. הוא נודד בדרכים נסתרות, עתיקות / נמתחו בשנים רחוקות רחוקות (י' קרינקין, "החליל" [=יש חליל נעלם בין הרי הגליל])

אף כי המספר הנומינלי של היקרויות המבנה אינו גדול, השוואת תפוצתו לתפוצתם של המבנים העשויים לבוא תמורתו העלתה, כי היה אחת מדרכי השעבוד העיקריות בזמרו. ככלל אין השעבוד רווח בזמרו, ומבנה זה שימש בשליש בקירוב מכלל פסוקיות הזיקה הפועליות שבטקסטים. בצד 13 היקרויותיו נרשמו בקורפוס המחקר 18 פסוקיות זיקה פועליות שבראשן מילית השעבוד ש־ 10 פסוקיות זיקה פועליות שבראשן מילית השעבוד אשר⁴⁸.

מעמדו המבוסס של המבנה המקראי בלשון הזמרו עולה לא רק מחלקו היחסי בכלל הפסוקיות המשועבדות, אלא גם מהתפלגותו בין הכותבים. הוא מופיע במגוון טקסטים שחוברו במועדים שונים, מתקופת התחייה ועד למחצית המאה העשרים, והוא שכיח בטקסטים שחוברו בדור ארץ ישראל כחלק מן הפעילות הממוסדת למען יצירתו של שיר העם העברי יותר מאשר בטקסטים של בני דור התחייה. התפלגות זו תואמת את חלקם היחסי של בני שני הדורות בקנון הזמרו. לעומת השירה לא הייתה בזמרו ירידה בתפוצתו של המבנה במעבר בין הדורות, ומעמדו בטקסטים שחברו בני דור ארץ ישראל מעיד, כי היה חלק אינטגרלי מדרכי הביטוי שנתגבשו בזמרו בתקופת פעילותם.

דפוס התפתחות אחר התגלה בבחינת תפוצתן של פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות שמילת היחס הנטויה בראשן. מבנה זה נדיר בזמרו, והוא נרשם רק בשלושה מן הטקסטים שנבדקו. שניים מהם היו טקסטים של ביאליק וטשרניחובסקי (דוגמאות 1 ו-7 לעיל), שחברו במקורם כשירה ורק מאוחר יותר הוצמד להם לחן. שני הטקסטים הללו לא נוצרו במסגרת שימוש הלשון הייחודי שהתגבש בזמרו בתקופה המכוננת בהתפתחותו, אלא הם משקפים את דרכה של השירה בדור התחייה ואת השתלבותה בקנון הזמרו.

דרכו העצמאית של הזמרו בסוגיה משתקפת בטקסטים שנכתבו בידי מחברים בני

46. צירוף המילים "כרע נפל" מקורו במקרא (שופטים ה, כז), אך שם אינו מופיע בפסוקית משועבדת.

47. על פי "באר חפרוה שרים" (במדבר כא, יח).

48. בפסוקיות שצורת הפועל בהן בבינוני שימשה בזמרו בקביעות מילית השעבוד ה־, ובפסוקיות לא פועליות שימשו ש־ ואשר זו בצד זו. ראו רשף, הזמרו, עמ' 186-188.

דור ארץ ישראל במסגרת הפעילות הממוסדת למען יצירתו של שיר העם העברי, ובהם נרשם המבנה במקום אחד בלבד:

27. מקום זה בו נולדתי / מקום בו גם אזקן (ש' בס, "כפרי" [=על כתף הר פורח כפרי זה הקטן])

ההבדל בתפוצתו של המבנה בין שני הדורות משמעותי למרות מספר הדוגמאות הקטן, משום שהוא הפוך לחלקם היחסי בקנון הזמר. המחברים בני דור ארץ ישראל פעלו מדעת למען יצירתו של שיר העם העברי, וחלקם בקנון הזמר היה גדול בהרבה מחלקם של בני דור התחייה, שפעלו בתחומי השירה ורק לעתים נשאלו טקסטים שחיברו אל הזמר. על כן מספר ההזדמנויות להיקרותו של המבנה בטקסטים של בני דור ארץ ישראל היה גדול בהרבה ממספר ההזדמנויות להיקרותו בטקסטים של בני הדור שקדם להם, אך בפועל לא נתממש בידם. לעומת הפסוקיות מן הטיפוס המקראי, שבהן המשיך הזמר את דרכה של שירת התחייה, לא נתקבלה בו האפשרות שנוצרה בה להיפוך סדר המילים בפסוקית הזיקה הבלתי מקושרת.

1

אין זה סביר לייחס את היעדרו של המבנה משירי הזמר שחיברו בני דור ארץ ישראל ליד המקרה, משום שהדבר מנוגד לדרכם הכוללת בסוגיית השעבוד. בזמר – כמו בשירה בת זמנו – שלטה נטייה ברורה להעדפתם של אמצעי שעבוד קצרים על פני תחליפיהם הארוכים יותר. העדפה זו מילאה תפקיד כפול: היא שירתה הן את הצורך לשמור על מספר הברות קבוע בטור, הן את הנורמה הסגנונית שנועדה לסמן את הלשון השירית ולהבחינה מלשון הפרוזה. מחברי הזמר חיפשו אחר דרכי ביטוי שהיו עשויות לשרת העדפה זו, ועל כן השמטת מילות השעבוד ש־ ואשר שכיחה בו במגוון הקשרים תחביריים. על רקע זה מתבלטת בחירתם שלא להשתמש במבנה הבלתי מקושר שירשו ממשוררי דור התחייה.

דוגמה בולטת לנטייתו של הזמר לקיצור באמצעי השעבוד היא דרכו בסוגיית פסוקיות הזמן. בעוד בלשון בכללותה שגורים ביטויי זמן מורכבים הכוללים מילת שעבוד, כגון כש־, כאשר, בזמן ש־, בשעה ש־, אחרי ש־ ועוד,⁴⁹ מן הזמר נעדרים ביטויים מעין אלה כמעט כליל. ביטויי הזמן השכיחים בו ביותר הם עת ועד, בלא סימן שעבוד נוסף, כגון:

28. שירו עד ימוש גם הגלבוע (א' שלונסקי, "לילה בגלבוע" [=לא אורחת גמלים ירדה לכרוע])

49. לעדות על מעמדם של ביטויי הזמן הללו במערכת הלשונית שעל רקעה התהווה הזמר ראו Ch. Rabin, *Everyday Hebrew*, London 1943, p. 60

29. שתו טיפונת עוד טיפונת עד ירווה לבנו (מ' שלם, "הכורמים היוגבים צאו במצילתיים")

30. הרריך המה ישמחו / עת מחול ההורה יסער (א' בן-זאב, "זמר זמר לך")

31. עת שיבולים תכרענה חול נחול ונרון (א' מגן, "שירו שיר טומני הזרע")

דרכי ביטוי מעין אלה, שיש בהן חיסכון במספר ההברות בפסוקית המשועבדת,⁵⁰ מילאו בזמר תפקיד חשוב במישור הפרוזודי, משום שסייעו למחבריו להתמודד עם הצורך לשמור על מספר הברות קבוע בטור. פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות מן הטיפוס המודרני עשויות היו למלא בזמר תפקיד דומה, אך אפשרות זו נדחתה בידי יוצריו בדור ארץ ישראל. בעוד הפסוקיות מן הטיפוס המקראי הפכו חלק משימוש הלשון המקובל עליהם, הפסוקיות מן הטיפוס המודרני לא היו נהוגות בידם.

לאור הדפוסים הסגנוניים הכוללים האופייניים לזמר מסתבר תלות הבדל זה בתפוצתם של שני טיפוסים הפסוקיות בבידול שחל בדור ארץ ישראל בתפיסת מעמדם בלשון. הזמר היה אחד הרכיבים בתהליכי יצירתה של התרבות העברית החדשה בארץ ישראל, וכמו גילויים אחרים של המערכת התרבותית הושפעה התהוותו משיקולים אידאולוגיים. בראשיתו הסתמך הזמר בעיקר על הצמדת לחנים מוכרים לטקסטים קיימים של משוררי דור התחייה וחיבת ציון, אך בהמשך התפתחותו נפרד הזמר מן השירה ונתגבש בו סגנון אופייני ייחודי משלו. סגנון זה התייחד בדפוסי לשון שמרניים, המקנים עדיפות להמשכיות על פני חידוש. יוצריו נמנעו בדרך כלל מקווי לשון שמקורם בתהליכי השינוי שחלו במערכת הלשונית שעל רקעה פעלו, ובמרבית תחומי הלשון לא חרגו מן המצוי בעברית כפי שהיא מסורה במקורותיה, ובראש ובראשונה במקרא. שימוש הלשון האופייני לזמר התאפיין על כן בדחיית קווי לשון שהיו מזוהים עם הלשון בת הזמן, בד בבד עם אימוצם הנרחב של קווי לשון מקראיים מובהקים.⁵¹

לאור דפוסי הבחירה הללו, השבים ומתגלים בזמר במגוון תופעות לשון,⁵² מתבהרים גם הבדלי התפוצה שנוצרו בו בין שני טיפוסיה של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת. בזמר אומץ המבנה המשמר את סדר המילים המקראי, ולעומת זאת נדחתה בו האפשרות להקדים את מילת היחס הנטויה לראש הפסוקית. מבנה זה מצוי בזמר בטקסטים שמקורם בשירת התחייה, אך בטקסטים שחוברו בדור ארץ ישראל אין לו המשך משום שהפך מזוהה עם משלביה הלא ספרותיים של הלשון בת הזמן. התפשטותו בה לא אפשרה למחברים בני דור ארץ ישראל לנהוג בו בדרך דומה לזו שנהגו בה קודמיהם בני דור התחייה, והם הגבילו את שימושם במבנה הבלתי

50. לסקירת כלל דרכי הבעתן של פסוקיות הזמן בזמר ראו רשף, הזמר, עמ' 191-193.

51. לדיון מפורט בדפוסים הסגנוניים האופייניים לזמר ראו רשף, הזמר.

52. ראו שם.

מקושר לסדר המילים המצוי בלשון המקורות. כך נוצר בזמר ההבדל בתפוצת שני טיפוסייה של פסוקית הזיקה הבלתי מקושרת.

ז

השינויים שחלו בתפוצתן ובתחומי שימושן של פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות מעידים, כי עם התקבעות דפוסייה הלשוניים והסגנוניים של העברית החדשה הצטמצם חופש הבחירה של הכותבים. בעוד כדור התחייה יכלו הכותבים לפנות בחפשיות אל כלל שימושי הלשון המצויים ברובדי הלשון הקודמים, ואף לחדש ולהרחיב על יסודם את גבולות המערכת הלשונית, אנשי הקהילה הלשונית דוברת העברית כבר היו כפופים להבחנות סינכרוניות חדשות שהלכו ונתפתחו בלשון זמנם. השינוי במציאות הלשונית שפעלו בה נתן את אותותיו בטקסטים שחיברו, ודרכי הבעה שעשויות היו להמיר זו את זו בחפשיות אצל בני דור התחייה כבר לא היו קבילות בעיניהם באותה המידה. כן הושפעו בני דור זה מן הרצון להגן על הלשון הספרותית מפני חריגות מן המצוי בלשון המקורות בעקבות ההתפתחויות שחלו במערכת הלשונית בתקופת פעילותם.

אף כי בעיקרה נותרה לשון הספרות נאמנה למודלים הספרותיים הישנים לפחות עד מחצית המאה העשרים,⁵³ הערכיות החדשה שרכשו קווי לשון עם התבססותה של העברית בקהילת הדוברים השפיעה על תפוצתם בלשון הספרותית עוד קודם לכן. תהליך זה היה מצומצם בהיקפו, אך במקרים מסוימים היה בו כדי ליצור הבדלים בשימוש הלשון בין שני הדורות הללו. סוגיית פסוקיות הזיקה הבלתי מקושרות מסתמנת כאחד הגילויים לכך.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אבן-זהר, הספרות = א' אבן-זהר, "הספרות העברית הישראלית: מודל היסטורי", הספרות ד, 3 (1973), עמ' 427-440.

אבן-זהר, הצמיחה = א' אבן-זהר, "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בא"י 1882-1948", קתדרה טז (תש"ם), עמ' 165-189.
ביאליק, שירים = חיים נחמן ביאליק, שירים תר"ן-תרנ"ח, מהדורה מדעית בעריכת ד' מירון, תל אביב תשמ"ג.

בלנק, קוינה = H. Blanc, "The Israeli Koine as an Emergent National = Standard", in J. A. Fishman et al. (eds.), *Language Problems of Developing Nations*, New York 1968, pp. 237-251

53. בלנק, קוינה, עמ' 248; שקד, הסיפורת.

בנדוויד, לתקנת = א' בנדוויד, "לתקנת לשון העיתונים (סדרה א)", לשוננו לעם טז, ג (תשכ"ה), עמ' 51-79.

גזניוס, דקדוק = E. Kautzch & A. E. Cowley, *Gesenius' Hebrew Grammar*, 2nd English edition, Oxford 1910

הרשב, תחייה = ב' הרשב, שירת התחייה העברית: אנתולוגיה היסטורית-ביקורתית, א, תל אביב תש"ס.

זהל"ע = זיכרונות האקדמיה ללשון העברית טז (תשכ"ט), ירושלים תש"ל.
כהן, דקדוק = ח"א כהן, "דקדוק העברית המתחדשת ומקורות יניקתו", לשוננו לעם מט, ג (תשנ"ח), עמ' 117-131.

למדן, שירים = שירי יצחק למדן, ירושלים תשל"ג.
ממן, המילים = א' ממן, "המילים 'האובדות' והמילים 'העובדות'", לשוננו לעם מח, ד (תשנ"ז), עמ' 147-157.

פרץ, זיקה = י' פרץ, משפט הזיקה בעברית לכל תקופותיה, תל אביב 1967.
רשף, הזמר = י' רשף, הזמר העברי בראשיתו: פרק בתולדות העברית החדשה, ירושלים תשס"ד.

שקד, הסיפורת = ג' שקד, "סגנונה של הסיפורת בשנות ה-40 וה-50: מן היד אל הפה - הסיכוי והתבדותו", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 473-489.